

УДК 347.625

Тетяна Красвітна,*здобувач кафедри цивільного права та процесу факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ПОДРУЖЖЯ ПО УТРИМАННЮ

Статтю присвячено дослідженню правової природи зобов'язань подружжя по утриманню. Автор на підставі аналізу чинного сімейного та цивільного законодавства наголошує на цивільно-правовій природі названих зобов'язань. У статті констатується, що в науці приватного права відсутня єдність поглядів на тотожність термінів «зобов'язання подружжя по утриманню» та «аліментні зобов'язання подружжя». Автором на основі загального поняття зобов'язання сформульовано визначення зобов'язання подружжя по утриманню.

Ключові слова: подружжя, шлюб, утримання, аліменти, зобов'язання по утриманню, аліментні зобов'язання, сімейне право, цивільне право.

Постановка проблеми. Законодавець приділяє значну увагу правовому регулюванню відносин подружжя по утриманню. Встановлення в Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 р. (далі – СК України) [1] прав та обов'язків подружжя по утриманню має не тільки моральне, але й соціальне значення. Моральний обов'язок подружжя підтримувати один одного переведений державою у сферу права і став юридичним обов'язком, а правовий механізм регулювання майнових відносин подружжя передбачає можливість примусового його виконання. У більшості випадків, доки подружжя перебуває в шлюбі і проживає однією сім'єю, поки зберігається особисто-довірча основа їх взаємовідносин, спорів щодо утримання не виникає. Як правило, вони добровільно надають матеріальну підтримку один одному. Коли ж відносини набувають конфліктного характеру, загрожуючи самому існуванню шлюбу, можливість отримати матеріальне утримання надають правові засоби [2, с. 216].

Із моменту набрання чинності СК України правовідносини дружини та чоловіка у сфері утримання дещо видозмінилися та ускладнилися. Роль і питома вага аліментних зобов'язань подружжя на практиці суттєво зросла, що зумовлює необхідність вивчення, аналізу та вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізму їх регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Питання правового регулювання відносин із утримання були досліджені в роботах М.В. Антокольської, Л.В. Афанасьєвої, І.В. Жилінкової, О.Й. Пергамент, Г.М. Рабець, З.В. Ромовської, Л.В. Сапейко та інших правників. Проте в роботах назва-

них вчених не було приділено достатньої уваги правовій природі зобов'язання подружжя по утриманню.

Метою цієї статті є визначення поняття зобов'язання подружжя по утриманню на підставі аналізу чинного сімейного та цивільного законодавства України та встановлення його правової природи.

Виклад основного матеріалу. У науковій та навчальній літературі широко використовуються поняття «зобов'язання по утриманню» та «аліментні зобов'язання». Проте вони не мають визначення в нормативних актах. Від з'ясування змісту зазначених категорій залежить правильне визначення їх правової природи, а також ефективність застосування норм щодо надання дружиною та чоловіком утримання один одному.

Серед вчених немає єдності з приводу того, чи є тотожними вищезазначені поняття. Це можна пояснити відсутністю єдності поглядів на поняття «аліменти» та «утримання». На сучасному етапі розвитку науки сімейного права склалися різні думки з приводу співвідношення цих категорій. Окремі вчені вважають, що «в законі терміни «аліменти» та «утримання» не мають самостійного змістовного навантаження і використовуються як синоніми» [3, с. 256; 4, с. 70]. Інша група вчених схильється до думки, що зазначені поняття не є тотожними і мають застосовуватися в різних випадках. На їх думку, термін «аліменти» має застосовуватися до випадків, коли йдеться про примусове виконання обов'язків. Коли обов'язок надавати допомогу іншим членам сім'ї виконується добровільно, мова йде про утримання

[5, с. 89; 6, с. 10; 7, с. 207]. Ще одна група вчених вважає, що аліменти є різновидом утримання [8, с. 67; 9, с. 194; 10, с. 225]. На думку В.І. Труби, «утримання» є більш широким поняттям, оскільки включає в себе взаємний обов'язок доглядати, забезпечувати членів сім'ї засобами до існування, який виконується як добровільно, так і примусово, чи вимушено в разі виникнення права на утримання в когось із учасників сімейних правовідносин, який не здатен утримувати себе через порушення або недостатність особистих здібностей. А «аліментні зобов'язання» («аліменти») співвідносяться з поняттям «утримання» як частина із цілим, оскільки відображають саме примусове чи вимушене виконання обов'язку з утримання [11, с. 45].

Аналіз змісту глави 9 СК України свідчить на користь останньої точки зору. Глава має назву «Права та обов'язки подружжя по утриманню» і містить норми, які стосуються як надання утримання подружжям один одному, так і сплати ними аліментів за рішенням суду. Таким чином, можна зробити висновки, що «утримання» – це більш широке поняття по відношенню до поняття «аліменти». Перше включає в себе останнє.

Крім того, поняття «утримання» може застосовуватися в різних значеннях. Причому, Г.М. Рабець зазначає, що до поняття «утримання» входить, крім фіксованого розміру щомісячних платежів, надання харчування, одягу, житла, ремонт квартири, надання допомоги, догляд [12, с. 20]. Існує також думка, відповідно до якої утримання розглядається як особлива діяльність із матеріального забезпечення нужденних осіб [6, с. 9]. Проте Словник української мови [13, с. 521] містить обидва значення терміну «утримання», тому немає необхідності протиставляти два значення цього слова. Кожне з них відповідає суті відносин між подружжям, які досліджуються. Таким чином, виходячи з того, що аліменти є різновидом утримання, можна зробити висновок про те, що аліментні зобов'язання подружжя є різновидом зобов'язань подружжя по утриманню. Аліментні зобов'язання мають місце, коли обов'язок з утримання одним із подружжя добровільно не виконується, і аліменти призначаються за рішенням суду.

В юридичній літературі також немає єдиної думки з приводу питання коректності застосування до сімейних відносин поняття «зобов'язання».

В.І. Труба зазначає, що «оскільки поняття «аліментне зобов'язання» в СК України не визначено, то цілком логічне застосування норм цивільного законодавства щодо визначення поняття аліментного зобов'язання

та підстав його виникнення, а саме – ст. 509 і 11 ЦК України» [11, с. 45].

Є.П. Бурдо, навпаки, категорично стверджує, що в сімейному праві неможливо застосовувати поняття «зобов'язання» з певних підстав.

1. У зобов'язаннях, які використовуються ЦК у відносинах чужих один одному фізичних, а також юридичних осіб, публічних утворень, які виступають учасниками цивільного обороту, є завжди дві сторони – боржник і кредитор. До учасників сімейних правовідносин взагалі недоречно застосовувати термінологію «боржник», «кредитор», оскільки це громадяни, пов'язані глибокими людськими почуттями любові.

2. Зобов'язання породжуються договором, односторонніми діями, заподіянням шкоди, безпідставним збагаченням тощо. Аліментні правовідносини виникають за таких умов, як неповноліття або непрацездатність, потреба вповноваженого суб'єкта і можливість зобов'язаного суб'єкта надавати утримання.

3. Укладаючи цивільний договір, сторони розраховують на задоволення будь-яких своїх потреб у товарах, роботах чи послугах, грошах. Особа, яка зобов'язана платити аліменти, ні на що не розраховує, а виконує свій юридичний обов'язок.

4. Цивільне зобов'язання може бути змінено новацією, правочином, а також припинено за згодою сторін, новацією, заліком, відступним, прощенням боргу тощо. Аліментні правовідносини не можна змінити або припинити із цих підстав. Вони припиняються, перш за все, такими подіями, як досягнення віку, смерть платника або одержувача аліментів та з інших підстав, які не залежать від волі сторін.

5. У силу особистого і триваючого характеру на вимоги про виплату аліментів не поширюється строк позовної давності.

6. Сторонами зобов'язання можуть бути будь-які суб'єкти права (фізичні та юридичні особи, публічні утворення). В аліментних правовідносинах управомоченою і зобов'язаною сторонами є не всі громадяни, а лише члени сім'ї (управомоченою – неповнолітні або непрацездатні).

7. Права уповноваженої особи на отримання аліментів захищаються спеціальними засобами захисту, передбаченими нормами різних галузей права: адміністративного, кримінального, сімейного.

8. Аліментні правовідносини, будучи майновими, носять суворо особистий характер [14, с. 12–13].

Проте далеко не всі зазначені підстави можна вважати такими, що з достовірністю

доводять неможливість вважати відносини по утриманню подружжя зобов'язаннями в значенні, яке надається ЦК України.

Щодо першої підстави, то слід зазначити, що у відносинах з утримання, так само як у зобов'язальних, є уповноважена та зобов'язана сторона. «Боржник» та «кредитор» у цивільному праві – це загальні назви цих суб'єктів. У багатьох цивільних зобов'язаннях мають місце спеціальні назви для цих осіб, проте вони продовжують залишатися боржником та кредитором. У сімейних правовідносинах по утриманню суб'єкти теж мають спеціальні назви.

По-друге, цивільне законодавство допускає виникнення зобов'язань не тільки з договорів, завдання шкоди, а також і з інших юридичних фактів (ст. 11 та ч. 2 ст. 509 ЦК України від 16 січня 2003 р. [15]). У сімейних правовідносинах по утриманню подружжя такими фактами є стан непрацездатності та нужденності.

По-третє, особа, яка укладає цивільно-правовий договір, не завжди розраховує на отримання зустрічних матеріальних або нематеріальних благ. Цивільному праву відомі і безоплатні зобов'язання. Такими, зокрема, є і зобов'язання по утриманню подружжя.

По-четверте, можна погодитися з твердженням автора про те, що зобов'язання з утримання можуть припинятися не на всіх підставах, які зазначені в ЦК, проте це не означає, що вони не є зобов'язаннями. Автором вірно зазначено, що на відносини з утримання не поширюється строк позовної давності, проте і це не позбавляє правовідносини подружжя по утриманню зобов'язального характеру. Звертає на себе також увагу, що для деяких цивільних зобов'язань існує обмеження щодо суб'єктів. Наприклад, учасниками більшості зобов'язань не можуть бути малолітні та недієздатні особи. Разом із тим відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 15 СК України майновий обов'язок недієздатної особи за її рахунок може виконувати опікун. Відповідно до ст. 16 СК України якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу в здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків. Подружжя в сімейних відносинах також мають широкий спектр можливостей бути учасниками зобов'язань.

Щодо сьомої підстави, зазначеної Є.П. Бурдо, можна зауважити, що майнові права суб'єктів зобов'язань можуть також захищатися не тільки засобами цивільного, але й кримінального (ст. ст. 189–193, 197, 198 Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 р.) [16] та адміністративного права (зо-

крема, ст. ст. 512, 93, 94, 96, 110–113 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р.) [17].

Восьма названа автором підстава також є недостатньо переконливою. У цивільному праві допускається існування зобов'язань, які мають особисто довірчий характер, які не можуть бути виконані ніким, крім чітко визначених осіб. Такими є зобов'язання у сфері інтелектуальної власності, доручення, комісії, управління майном тощо.

Таким чином, вважаємо, що до відносин подружжя по утриманню можна застосовувати термін «зобов'язання», оскільки ніяких істотних відмінностей від зобов'язань у цивільному праві вони не мають.

Не дивлячись на широке застосування терміну «зобов'язання подружжя по утриманню», залишається недостатньо вирішеним і питання правової природи цих зобов'язань. Більшість вчених дотримується думки, що аліментні зобов'язання суттєво відрізняються від цивільних, а тому за своєю природою вони мають сімейно-правовий характер [4, с. 69–70; 5, с. 90; 8, с. 77–78; 18, с. 286; 19, с. 6]. На думку О.М. Кондратьєвої, майнові відносини, які виникають між подружжям із приводу надання утримання, є цивільно-правовими [20, с. 46–47]. Є.П. Бурдо вважає, що аліментне зобов'язання є зобов'язанням особливого роду, яке виникає на засадах імперативно визначеного законом складного фактичного складу [14, с. 13]. Вважаємо, що вирішення проблеми правової природи зобов'язань подружжя по утриманню багато в чому зумовлюється вирішенням проблеми співвідношення цивільного та сімейного права.

У сучасній юридичній науці сформувався два погляди на місце сімейного права в системі права України: 1) сімейне право є підгалуззю цивільного права (М. Дякович, І. Жилінкова, Р. Майданик, Є. Харитонов, Я. Шевченко та ін.), 2) сімейне право – це самостійна галузь українського права, яка має свої, відмінні від цивільного права, предмет і метод правового регулювання (Т. Боднар, В. Гопанчук, Л. Красицька, В. Труба, Ю. Червоний та ін.).

Прибічники першого погляду наголошують на тому, що предмет правового регулювання сімейних відносин не виходить за межі відносин, які регулюються цивільним правом (майнові та особисті немайнові відносини), а основною рисою методу сімейного права (поряд з цивільним) є рівність сторін [21, с. 151–152].

Прибічники самостійності сімейного права в системі права України стверджують, що «лише специфіка сімейних відносин (зокрема, підстави їх виникнення, зміни і при-

пинення, зміст і суб'єктний склад, сфера суспільних відносин, в якій вони виникають і функціонують тощо), яка зумовила їх автономне правове регулювання в СК України, може слугувати критерієм їх відмежування від багатьох в чому схожих, проте не тотожних цивільних відносин. На основі цього можна зробити логічний висновок про те, що сімейне право є своєрідним, специфічним правовим масивом, правова природа якого і місце в системі українського права, як і раніше, викликають полеміку. Разом із тим є всі підстави для визнання сімейного права самостійною галуззю українського права, яка містить як приватноправові (переважно), так і публічно-правові норми [22, с. 133].

Обсяг даної статті не дозволяє вступити в полеміку щодо вірності чи помилковості тієї чи іншої з вищенаведених позицій. Нам ближче позиція тих науковців, які вважають сімейне право підгалуззю цивільного, оскільки як цивільні, так і сімейні відносини ґрунтуються на засадах рівності, вільному волевиявленні та майновій самостійності їх учасників.

Таким чином, можна зробити висновок, що зобов'язання подружжя по утриманню є особливим різновидом цивільно-правових зобов'язань, до яких можуть застосовуватися норми загальних положень зобов'язального права ЦК України в тій частині, яка не суперечить суті зобов'язань по утриманню.

Отже, визначення зобов'язання подружжя по утриманню можна сформулювати, спираючись на загальне поняття зобов'язання, яке міститься в ч. 1 ст. 509 ЦК України: зобов'язання подружжя по утриманню – це правовідношення, в якому один із подружжя (платник) зобов'язаний надати другому з подружжя (одержувачу) утримання в натуральній або грошовій формі, а одержувач має право вимагати від платника виконання його обов'язку.

Висновки.

Здійснений аналіз правових норм СК України, які регулюють відносини подружжя по утриманню, та вивчення позицій науковців, які досліджували сутність, зміст, підстави виникнення, суб'єктів аліментних зобов'язань подружжя, надають підстави до наступних висновків.

1. У науці приватного права відсутня єдність поглядів на тотожність термінів «зобов'язання подружжя щодо утримання» та «аліментні зобов'язання подружжя». Це пояснюється відсутністю єдності наукових поглядів на поняття «аліменти» та «утримання». Аліменти є різновидом утримання. У зв'язку із цим аліментні зобов'язання подружжя можуть вважатися різновидом зобов'язань подружжя по утриманню.

2. Зобов'язання подружжя по утриманню є особливим різновидом цивільно-правових зобов'язань, до яких субсидіарно можуть застосовуватися норми зобов'язального права ЦК України в тій частині, яка не суперечить суті зобов'язань по утриманню.

3. Зобов'язання подружжя по утриманню – це правовідношення, в якому один із подружжя (платник) зобов'язаний надати другому з подружжя (одержувачу) утримання в натуральній або грошовій формі, а одержувач утримання має право вимагати від платника виконання його обов'язку.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.
2. Чепис О.І. Аліментні правовідносини: поєднання приватних інтересів та імперативного регулювання. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія ПРАВО. Ужгород, 2008. Випуск 9. С. 216–218.
3. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І.В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. 855 с.
4. Шершньова О.А. Правове регулювання відносин утримання (аліментування): термінологічна проблема. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 114 (частина II). Київ, 2013. С. 67–72.
5. Лакей І.А., Чеховська І.В. Аліментне зобов'язання на утримання дитини як вид сімейного правовідношення. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 4. С. 88–91.
6. Будро Е.П. Понятие и правовая природа алиментных обязательств. Бизнес в законе. 2014. № 3. С. 8–11.
7. Ромовська З.В. Українське сімейне право: підручник. Київ: Правова єдність, 2009. 500 с.
8. Косова О.Ю. Обязанность содержания и алиментные обязательства. Известия вузов. Правоведение. 2003. № 4. С. 63–80.
9. Дякович М.М. Сімейне право: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2009. 512 с.
10. Семейное право Украины: учебник / под ред. Ю.С. Червоного. Харьков: ООО «Одиссей», 2005. 520 с.
11. Труба В.І. Аліментні правовідносини: види та правова природа. Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова. Правознавство. Одеса, 2014. Т. 19. Вип. 3(24). С. 44–49.
12. Рабец А.М. Методологические и теоретические проблемы правового регулирования отношений по взаимному алиментированию: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Томск, 1992. 43 с.
13. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1979. Том 10. 658 с.
14. Будро Е.П. Некоторые положения о корректности применения термина «обязательство» к алиментным правоотношениям. Бизнес в законе. 2014. № 3. С. 12–14.

15. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356.

16. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984, додаток до № 51. Ст. 1122.

18. Дерій О.О. Поняття аліментного зобов'язання. Держава і право. Юридичні і політичні науки. Київ, 2013. Вип. 59. С. 282–287.

19. Фуников А.А. Правовая регламентация отношений супругов и бывших супругов по предоставлению содержания: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2003. 22 с.

20. Кондратьева Е.Н. Правовая природа имущественных отношений супругов. Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. 2010. № 74. С. 43–47.

21. Жилінкова І. Сімейне право: галузевий суверенітет чи десоверенізація? Вісник Академії правових наук України. Харків, 2001. № 3(26). С. 146–156.

22. Боднар Т. Сімейне право в системі права України. Приватне право. 2013. № 1. С. 129–134.

Статья посвящена исследованию правовой природы обязательств супругов по содержанию. Автор на основе анализа действующего семейного и гражданского законодательства подчеркивает гражданско-правовую природу названных обязательств. В статье констатируется, что в науке частного права отсутствует единство взглядов на тождественность терминов «обязательства супругов по содержанию» и «алиментные обязательства супругов». Автором на основе общего понятия обязательства сформулировано определение обязательства супругов по содержанию.

Ключевые слова: супруги, брак, содержание, алименты, обязательства по содержанию, алиментные обязательства, семейное право, гражданское право.

The article is devoted to the study of the legal nature of the obligations of the spouses in content. The author, on the basis of an analysis of current family and civil law, emphasizes the civil law nature of these obligations. The article states that in the science of private law there is no unity of views on the identity of the terms "obligations of the spouses in content" and "alimony obligations of the spouses". The author, on the basis of the general concept of obligation, has formulated the definition of the obligation of spouses in content.

Key words: spouses, marriage, maintenance, alimony, maintenance obligations, maintenance obligations, family law, civil law.